

Інститут педагогіки і психології професійної освіти
Академії педагогічних наук України

ЛІКАРЧУК Ігор Леонідович

УДК 377 (091)

**УПРАВЛІННЯ СИСТЕМАМИ ПІДГОТОВКИ
КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ
В УКРАЇНІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ
(1888 – 1998 роки)**

13.00.04 - теорія і методика професійної освіти

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

*дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук*

Київ-1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
НИЧКАЛО Нелля Григорівна, Президія Академії педагогічних наук України, академік-секретар
відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти, м.Київ.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор ДЬОМІН Анатолій Іванович, Національний аграрний університет, м.Київ, професор кафедри педагогіки і психології;

доктор історичних наук, професор ПАНЧЕНКО Петро Пантелеймонович, Інститут історії Національної Академії Наук України, завідуючий відділом, м.Київ;

доктор педагогічних наук, доцент ГРЕБЕНЮК Георгій Євгенійович, Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, професор кафедри соціальної роботи та правового виховання.

Провідна установа: Ужгородський державний університет, кафедра педагогіки і психології, Міністерство освіти України, м.Ужгород.

Захист відбудеться 2 червня 1999 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м.Київ, вул. М.Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (254060, м.Київ, вул. М.Берлінського, 9).

Автореферат розіслано 29 квітня 1999 р.

Вчений секретар спеціалі-
зованої вченої ради

Цибульська Г.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Після проголошення незалежності в Україні розпочався нелегкий пошук власних шляхів розбудови системи підготовки робітничих кадрів. У нових соціально-економічних умовах потребують змін різні аспекти професійно-технічної освіти. Особливо гострою є проблема реформування управління системою підготовки робітничих кадрів.

Було б несправедливо стверджувати, що впродовж останніх років цій проблемі не приділялось належної уваги. Проте попередні реформи не мали успіху тому, що їх сутність полягала в намаганні або лише осучаснити колишню модель, або ж перенести на український ґрунт окремі елементи зарубіжних систем. Цілком зрозуміло, що як перший, так і другий варіанти не могли бути прийнятними. Перший тому, що система підготовки робітничих кадрів у

нових соціально-економічних умовах не могла залишатись без істотних змін, а, отже, її управляти нею не можна було на основі застарілих підходів; другий тому, що зарубіжні моделі були зорієнтовані на функціонування в специфічних економічних умовах кожної країни, які здебільшого не відповідали тим, що склалися в нашій державі.

Здійснюючи пошук шляхів реформування системи професійно-технічної освіти взагалі й управління нею зокрема, автори реформ практично не враховували багаторічний досвід функціонування різних систем підготовки робітничих кадрів в Україні. Одна з причин цього полягає в тому, що в більшості управлінців та педагогів-практиків за радянських часів було сформовано нігілістично-зневажливе ставлення до історико-педагогічних надбань. Це зумовлювалось тим, що протягом десятиріч радянського періоду багато подій, фактів, імен, пов'язаних з історією розвитку освіти в Україні, свідомо замовчувалось, величезна кількість цінних історичних документів, законодавчих та нормативних актів була недоступною для дослідників. Широкому загалові освітян надходила жорстко дозована інформація і лише та, що відповідала документам правлячої партії комуністів та головним положенням творів класиків марксизму-ленінізму. Зрозуміло, що така інформація не була об'єктивною і не мала наукового й практичного значення.

Водночас архівні документи й матеріали та літературні джерела свідчать, що в історичному досвіді управління системами підготовки робітничих кадрів є багато винятково цінних і важливих для сьогодення надбань, які можуть бути творчо використані в процесі реформування системи професійно-технічної освіти в Україні.

Як свідчить наше вивчення, історико-педагогічні аспекти управління системами підготовки робітничих кадрів практично не досліджувались. У окремих кандидатських дисертаціях з проблем становлення і розвитку професійно-технічної освіти України (І.В.Гавриш, В.І.Гайдукевич, О.М.Коханко, Н.В.Михайловська, Н.О.Падун, І.А.Радченко, О.І.Щербак, С.Г.Улюкаєв та інші) висвітлено лише окремі управлінські аспекти. Нами не виявлено монографічних та інших наукових праць, в яких би цілісно аналізувалось управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні.

Таким чином, актуальність здійсненого історико-педагогічного дослідження управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1888-1998 рр. зумовлена сукупністю чинників: відсутністю цілісної концепції реформування системи управління підготовкою кваліфікованих робітників у сучасних умовах; намаганням органів державної влади зберегти застарілі як за змістом, так і за формою підходи до управління професійно-технічною освітою; не завжди обгрунтованою орієнтацією на зарубіжні освітні системи; гострою потребою наукового

обґрунтування шляхів удосконалення управління системою підготовки кваліфікованих робітників на сучасному етапі розвитку української держави.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України при розробці теми “Становлення і розвиток професійної освіти в Україні (кінець ХУІІІ - перша половина ХХ століття)” РК № 0197И006394.

Проблема управління системами підготовки кваліфікованих робітників досліджувалась нами в хронологічних рамках 1888–1998рр. Нижня межа зумовлена прийняттям першого законодавчого акту, що регламентував діяльність систем нижчої професійної освіти, а також початком практичних дій з розбудови системи підготовки робітничих кадрів у царській Росії. Верхня межа збігається із прийняттям першого в історії України Закону “Про професійно-технічну освіту” (1998 р.) та початком реформування існуючої в нашій державі системи професійно-технічної освіти.

Об’єкт дослідження: Професійна освіта України в процесі її історичного розвитку.

Предмет дослідження: Становлення і розвиток управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні в 1888-1998 рр.

Мета дослідження: Простежити становлення і розвиток нижчої професійної освіти в Україні, виявити провідні тенденції в управлінні системами підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах та визначити доцільність і можливість використання ідей позитивного досвіду в реформуванні управління системою професійно-технічної освіти на сучасному етапі.

Концепція дослідження:

1.Здійснюючи дослідження, ми виходили з положення про те, що на різних історичних етапах розвитку нашої держави функціонували різні системи підготовки робітничих кадрів, які мали загальну мету. Водночас вони мали суттєві відмінності в змісті та структурі професійного навчання, організаційно-педагогічних формах, управлінні ними. Соціально-економічні умови та методологічні засади, нормативно-правова база їхнього функціонування на різних історичних етапах мали свою специфіку. В процесі історико-педагогічного пошуку враховувалось те, що окремі тенденції були сталими і діставали подальший розвиток на наступних історичних етапах.

3.Нижча професійна освіта на різних етапах історичного розвитку розглядається нами як складна педагогічна система з виробничими функціями. Це зумовлено сукупністю системоутворюючих ознак, характерних для соціальних, освітньо-виховних та виробничих систем.

4.Історико-педагогічний аналіз управління системами підготовки кваліфікованих робітників здійснювався на основі цілісного підходу до управління як системи, що складається з таких компонентів: об'єкти управління, суб'єкти управління, структура управління, функції управління, процес управління.

5.У змісті системного підходу до управління підготовкою кваліфікованих робітників нами визначено чотири взаємопов'язаних і взаємодіючих сторони: системно-субстратну, системно-структурну, системно-функціональну та системно-історичну.

Завдання дослідження:

1.Обґрунтувати сутність ключових понять системи підготовки кваліфікованих робітників та управління нею.

2.Простежити генезу розвитку нижчої професійної освіти в Україні в досліджуваній період.

3.Проаналізувати вплив соціально-економічних, ідеологічних та організаційно-педагогічних факторів на формування і розвиток управління системами підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах.

4.Виявити провідні тенденції розвитку управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні в 1888-1998 рр.

5.Схарактеризувати структуру управління цими системами та виявити її особливості на різних історичних етапах.

6.Здійснити класифікацію типів навчальних закладів, в яких здійснювалась підготовка робітничих кадрів; визначити їхню специфіку як об'єктів управлінського впливу.

7.Проаналізувати зміст управління системами підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівнях.

8.Теоретично обґрунтувати основні напрями використання ідей історичного досвіду в формуванні сучасних моделей управління системою професійно-технічної освіти.

Загальна методологія дослідження ґрунтується на філософських положеннях теорії пізнання; теорії систем і теорії управління; концептуальних положеннях філософії, соціології, педагогіки, психології, історії, політології, економіки; загальнонаукових принципах науковості, історизму, системності, цілепокладання, самоорганізації, конкретно-історичності як засобів вивчення становлення і розвитку педагогічних систем; основних положеннях системного та особистісно-діяльнісного підходів у пізнанні соціальних, педагогічних фактів, явищ, процесів.

Теоретичну основу дослідження становлять положення:

-теорії систем (В.Афанасьєв, І.Бестужев-Лада, І.Блауберг, В.Бурков, Г.Вунш, В.Дружинін, В.Кондратьєв, Г.Кунц, С.О`Доннел, В.Садовський, А.Уємов, Є.Юдін, С.Янг та ін.)

-теорії управління (В.Бокарьов, Є.Євченко, І.Казаков, М.Марков, Б.Мулькер, Н.Негойце, В.Раппопорт, Б.Українець, Л.Якобсон та ін.)

-теорії педагогічних систем (В.Безпалько, А.Беляєва, С.Гончаренко, Т.Ільїна, О.Ковальов, Ю.Коннаржевський, Н.Кузьміна, І.Ладенко, В.Ледньов, А.Макаренко, М.Махмутов, В.Сухомлинський, В.Шадриков та ін.)

-історії України (В.Даниленко, Г.Касьянов, С.Кізченко, Б.Кравченко, С.Кульчицький, Б.Лановик, О.Субтельний, П.Панченко, Ф.Турченко та ін.)

-історії освіти України (А.Алексюк, Н.Авдієнко, А.Альберштейн, Г.Гринько, В.Ястржембський, О.Сухомлинська, С.Сірополко, М.Скрипник, Б.Ступарик та ін.)

-історії професійно-технічної освіти (С.Батишев, А.Веселов, М.Вессель, М.Іванов, Я.Звігальський, Ю.Осовський, А.Калашников, Г.Терещенко, Я.Ряппо та ін.)

-управління освітньо-виховними системами (В.Биков, Є.Березняк, В.Васильєв, В.Луговий, Т.Шамова, Н.Островецька, В.Лазарєв, М.Поташник, П.Симонов, С.Соколов, М.Сунцов, М.Черпінський та ін.)

-реформування освіти в Україні (О.Волков, В.Зайчук, І.Зязюн, Л.Коваль, Н.Ничкало, В.Петюх, М.Ярмаченко та ін.)

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використовувались загальнонаукові методи теоретичного дослідження: хронологічний, що дав змогу розглядати управління підготовкою кваліфікованих робітників у динаміці, змінах і часовій послідовності; історико-педагогічний аналіз архівних джерел, історичної та педагогічної літератури, законодавчих актів; проблемно-цільовий аналіз матеріалів періодичної преси, результатів історичних та економічних досліджень з метою одержання історичної та економічної інформації, виявлення тенденцій в організації управлінської діяльності на кожному з етапів історичного розвитку, впливу матеріально-технічних умов на розвиток системи управління. Використовувалися синтез, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація виявлених фактів й інших дослідницьких даних. Здійснювався ретроспективний аналіз 23-річної педагогічної діяльності автора, із яких 18 - у системі професійно-технічної освіти.

Джерельна база дослідження. В процесі історико-педагогічного пошуку всього використано 583 джерел, з них - 223 архівних. Вивчено 108 справ із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (архівні матеріали з фондів Уряду, ВРНГ, Держплану, Народних Комісаріатів Освіти та Земельних справ України, Інспекції Головного управління навчальних закладів Міністерства шляхів сполучень в Україні, Управління трудових резервів в УРСР, Державного Комітету Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти). Проаналізовано законодавчі та нормативні акти, що регламентували діяльність закладів та

установ системи підготовки робітничих кадрів, звіти про роботу окремих закладів освіти та органів управління ними, статистичні дані.

Для дослідження історії підготовки робітничих кадрів в Україні до 1917 р. вивчено 115 справ Центрального державного історичного архіву України (законодавчі й нормативні акти царського Уряду, документи з фондів канцелярії Попечителя Київського учбового округу, фабричної інспекції Київського фабричного округу). Джерелами дослідження є також законодавчі й нормативні акти перших українських урядів, уряду СРСР та УРСР, Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів незалежної України, Народного Комісаріату Освіти України та Міністерства освіти України, опубліковані в “*Полном Собрании Законов Российской Империи*”, “*Собрании Законов и Распоряжений правительства, издаваемые при Правительствующем Сенате*”, “*Збірнику Законів та Распоряджень Робітниче-Селянського Уряду України*”, “*Збірнику постанов Уряду УРСР*”, “*Бюлетені Народного Комісаріату освіти України*”, “*Збірнику наказів Міністерства освіти України*”, офіційних виданнях Указів Президента та законів України в 1991-1998 роках. Проаналізовано 126 документів ЦК КППС та ЦК Компартії України, що регламентували діяльність закладів та установ, у яких здійснювалась підготовка робітничих кадрів. Вивчено поточний архів Державного Комітету УРСР з професійно-технічної освіти та Міністерства освіти України, а також матеріали, опубліковані в 14 педагогічних журналах (“*Техническое образование*”, “*Техническое и коммерческое образование*”, “*Профессиональное образование*”, “*Образование*”, “*Народное просвещение*”, “*Жизнь рабочей школы*”, “*Путь просвещения*”, “*Радянська освіта*”, “*Робітнича освіта*”, “*Шлях освіти*”, “*Профессионально-техническое образование*”, “*Профессионал*”, “*Рідна школа*”, “*Світло*”).

Організація дослідження. Дослідження проводилось у 4 етапи протягом 1985-1998 рр.. На *першому етапі* (1985-1987 рр.) теоретично осмислювалась проблема, визначались об'єкт, предмет дослідження, його мета і завдання; вивчались історична, філософська, соціально-економічна, педагогічна, психологічна література, законодавчі та нормативні акти, що були доступними в той час, а також архівні документи та опубліковані матеріали з теми дослідження; нагромаджувався фактичний матеріал, здійснювались систематизація і первинна обробка даних.

На *другому етапі* (1987-1991 рр.) поглиблено вивчались та аналізувались виявлені документи і матеріали, визначались можливості й шляхи використання вивченого досвіду.

На *третьому етапі* (1991-1996 рр.) продовжувалось вивчення архівних фондів, літературних та інших джерел. У 1995 р. була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з теми “*Розвиток змісту та форм організації підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1920-1929 рр.*” Окремі аспекти вивченого досвіду

використовувались у нашій педагогічній діяльності з управління системою підготовки робітничих кадрів. Нагромаджений фактичний матеріал аналізувався, систематизувався, здійснювалось обґрунтування нових моделей управління системою професійно-технічної освіти на регіональному рівні.

На *четвертому* етапі (1996-1998рр.) тривав історико-педагогічний пошук, аналізувались нові документи й матеріали, узагальнювались результати дослідження, здійснювалось оформлення тексту дисертації, розроблялися рекомендації щодо використання ідей цього історичного досвіду в реформуванні системи управління професійно-технічною освітою України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше відтворено історію розвитку управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні у 1888-1998 рр.; на основі детермінованого аналізу конкретно-історичних обставин визначено науково обґрунтовані періоди в розвитку управління ними; обґрунтовано положення щодо сутності системи підготовки робітничих кадрів як педагогічної системи з виробничими функціями; здійснено класифікацію типів закладів освіти, в яких здійснювалась підготовка робітничих кадрів в Україні, визначено їхні особливості як об'єктів управлінської діяльності; розкрито сутність, структуру, зміст управління системами підготовки робітничих кадрів на різних історичних етапах; здійснено наукову інтерпретацію найважливіших особливостей у розвитку управління системами підготовки робітничих кадрів, що мають прогностичну спрямованість, і можуть стати важливим джерелом для розробки науково-теоретичних напрямів фундаментальних досліджень; у науковий апарат введено 87 нових документів, а також ряд фактів, теоретичних ідей, що базуються на виявлених та проаналізованих нами архівних матеріалах;

подальшого розвитку набули положення щодо соціально-економічної і політичної зумовленості функціонування систем підготовки робітничих кадрів на різних історичних етапах; негативного впливу централізації та уніфікації управлінських процесів, механічного об'єднання народної освіти та професійно-технічної освіти в єдину систему; доцільності розбудови системи управління професійно-технічною освітою на основі принципів демократизму, гуманізації та гуманітаризації.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у :

визначенні факторів, що зумовлюють формування нової системи підготовки робітничих кадрів в Україні; обґрунтуванні положень щодо необхідності перебудови системи управління сучасною професійно-технічною освітою; прогностичності здобутих наукових результатів, зокрема щодо теоретичного моделювання управлінських процесів з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій, досягнень інформаційно-технологічної революції.

Практичне значення одержаних результатів полягає у підготовці методичних рекомендацій з окремих проблем управління професійно-технічними закладами освіти на сучасному етапі (планування роботи, інформаційного забезпечення управління, використання економічних методів в управлінні, формування організаційних структур управління та ін.); розробці проектів нормативних документів, методичних матеріалів щодо ліцензування й атестації професійно-технічних закладів освіти та діяльності Комітету з професійної освіти управління освіти Київської обласної державної адміністрації.

Висновки і рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, **впроваджено** в практику роботи Комітетів з професійної освіти та управлінь освіти Київської (довідка від 15 травня 1998 р. №456), Запорізької (довідка від 20 березня 1998 р. №124-31), Черкаської (довідка від 9 жовтня 1998 р. №111), Харківської (довідка від 20 жовтня 1998 р. №1426) обласних державних адміністрацій, а також у роботі експертної ради Державної акредитаційної комісії України з питань ліцензування та атестації закладів професійно-технічної освіти (довідка Міносвіти України від 23 квітня 1999 р. № 9/1-71).

Результати дослідження використано в роботі автора в складі Комісії з питань реформування професійно-технічної освіти в Україні; в організації роботи Комітетів з професійної освіти в Київській області та ряді інших областей; в діяльності експертної ради з ліцензування та атестації професійно-технічних закладів освіти Державної акредитаційної комісії України.

Матеріали дослідження можуть бути використані: в педагогічних коледжах, інститутах та університетах, закладах післядипломної освіти; для підготовки монографій, навчально-методичних посібників з курсів теорії та історії педагогіки, методичних посібників і рекомендацій для керівників закладів, установ професійно-технічної освіти та органів управління системою освіти; а також підготовки системи професійно-технічної освіти.

Особистий внесок здобувача в одержанні результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні періодизації історії управління підготовкою робітничих кадрів в Україні; обґрунтуванні системи підготовки робітничих кадрів як педагогічної системи з виробничими функціями; виявленні основних тенденцій у становленні та розвитку управління підготовкою робітничих кадрів в Україні; виявленні ідей позитивного досвіду в управлінні підготовкою робітничих кадрів на різних історичних етапах, що можуть бути використані у процесі реформування професійно-технічної освіти; розробці практичних рекомендацій щодо перебудови управління цією системою в нашій державі..

Вірогідність і аргументованість одержаних результатів забезпечуються методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів, адекватних його об'єкту, предмету, меті та завданням; поєднанням

кількісного та якісного аналізу із статистичними методами опрацювання дослідницьких матеріалів; використанням широкої джерельної бази, зокрема 223 архівних документів і матеріалів; а також позитивними наслідками впровадження здобутих результатів.

На захист виносяться:

1. Положення щодо сутності системи підготовки робітничих кадрів як педагогічної системи з виробничими функціями та впливу соціально-економічних, ідеологічних факторів на становлення і розвиток управління системами підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на різних історичних етапах.

2. Виявлені провідні тенденції розвитку управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні у 1888-1998 рр., характерні для кожного історичного періоду розвитку систем управління, зокрема:

I період – 1888-1920 рр. Створення перших організаційних структур управління; пошук шляхів формування системи управління підготовкою робітничих кадрів на основі поєднання загальнодержавних, галузевих та приватних інтересів; надання Міністерству народної освіти провідної ролі у визначенні стратегії й тактики в підготовці робітничих кадрів; наявність значної кількості суб'єктів управлінського впливу; чітке розмежування функцій управління на різних рівнях; створення системи громадсько-державних органів управління; ґрунтовне нормативно-правове та кадрове забезпечення діяльності закладів освіти. В 1917-1920 рр. уряди, що діяли на території України, неодноразово робили спроби створити власні системи управління професійною освітою, однак вони не мали успіху через недовготривале перебування при владі цих урядів.

II період – 1920-1929 рр.. Упродовж 1920-1923 рр. були створені та розгорнули свою діяльність повноважні спеціалізовані органи управління системою професійної освіти, в тому числі й підготовкою робітничих кадрів; було досягнуто оптимальне поєднання управлінських функцій Наркомосвіти та Укрголовпрофосвіти; набули поширення демократичні засади в управлінні закладами освіти. Внаслідок розгортання процесів уніфікації та централізації в освіті впродовж 1924-1929 рр. самостійність організаційних структур управління системою підготовки робітничих кадрів була ліквідована; основними функціями управління стали контроль та інспектування.

III період – 1929-1940 рр. Функціонування галузевих організаційних структур управління системами підготовки робітничих кадрів. Продовження процесів централізації та уніфікації, жорстке нормативне регламентування управлінської діяльності керівників закладів освіти. Спрямованість управління на забезпечення вузькопрофільної підготовки робітників.

IV період – 1940-1959 рр. Функціонування централізованої та жорстко регламентованої структури управління системою трудових резервів.

V період – 1959-1991 рр. Безпосередня участь партійних органів в управлінні системою професійно-технічної освіти; формування програмно-цільових підходів до управління; утвердження багатоступеневої організаційної структури управління. В 1988 р. відбулось об'єднання системи народної та професійно-технічної освіти; визначились тенденції до послаблення центристських засад та формування державно-громадської системи управління;

VI період – 1991-1998 рр. Пошук шляхів реформування управління системою підготовки робітничих кадрів. Посилення центристських тенденцій в управлінні, звуження прав керівників закладів профтехосвіти. Формування нової нормативно-правової бази управління професійно-технічної освітою.

3.Класифікація типів закладів нижчої професійної освіти; обґрунтування їхніх особливостей як об'єктів управління.

4.Положення і висновки, що характеризують структуру і зміст управління системами підготовки робітничих кадрів на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівнях.

5.Теоретичне обґрунтування основних напрямів використання ідей позитивного історичного досвіду у формуванні стратегії управління системою підготовки робітничих кадрів._

Апробація результатів дослідження здійснювалася в доповідях і виступах на: міжнародних науково-практичних конференціях “Психолого-педагогічні проблеми підготовки інженерно-педагогічних кадрів для закладів професійно-технічної освіти” (Київ, 1999); “Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми” (Чернівці, 1996), “Філософія сучасної освіти” (Київ, 1995); “Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду” (Івано-Франківськ, 1995), “Я.П.Ряппо й розвиток національної системи освіти України” (Житомир, 1995 р.) та ін.; у виступах на засіданнях колегій Міністерства освіти України, на обласних нарадах-семінарах керівників та інженерно-педагогічних працівників професійно-технічних училищ Київської, Львівської, Запорізької, Полтавської, Дніпропетровської областей та м. Києва, а також на засіданні Центрально-Східного Європейського клубу професійно-технічної освіти (Київ, 1996 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано в 32 одноосібних наукових та науково-методичних працях, а саме: у 2 монографіях, 3 науково-методичних рекомендаціях, 22 статтях у наукових журналах і збірниках наукових праць та ін. Загальний обсяг опублікованих праць з теми дослідження складає 41,2 авторських аркушів.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (583 найменувань, з них 223 архівні справи), 14

додатків, що займають 39 стор. Основний текст дисертації викладено на 380 стор. Робота містить 5 таблиць (6 стор.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та концепцію; розкрито джерельну базу; охарактеризовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, особистий внесок; апробацію результатів, викладено положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - **“Управління системами підготовки робітничих кадрів як історико-педагогічна проблема”** - проаналізовано висвітлення проблеми управління системами підготовки робітничих кадрів у літературі XIX-XX ст.; уточнено періодизацію історії підготовки робітничих кадрів в Україні у 1888-1998 рр.; визначено сутність поняттєво-термінологічного апарату дослідження.

У розділі уточнено періодизації історії підготовки робітничих кадрів, обґрунтовані О.Веселовим, М.Пузановим, Г.Терещенком, а також запропоновано авторську періодизацію:

перший період - з кінця 80-х рр. XIX століття - до 1920 р. Після прийняття “Основних положень про промислові училища” в Україні, так як і в усій Росії, розпочалось створення систем промислової, сільськогосподарської та жіночої освіти. Водночас були сформовані органи управління ними. Ці системи проіснували до жовтневого перевороту 1917 р. Жодному з урядів, що діяли на території України в 1917-1920 рр., не вдалось створити систему професійно-технічної освіти та організаційну структуру управління нею;

другий період - 1920-1929 рр. Сформовано українську систему нижчої професійної освіти. Цей період завершився прийняттям урядових та партійних рішень щодо уніфікації освітніх систем Росії та України;

третій період - 1929-1940 рр. Підготовка робітничих кадрів була передана господарським наркоматам. Функціонували галузеві системи професійного навчання робітників.

четвертий період - 1940-1959 рр.. Створено державну систему трудових резервів;

п'ятий період - 1959-1991рр. Державні трудові резерви реорганізовано в систему професійно-технічної освіти. Розпочався перехід до підготовки робітничих кадрів із середньою освітою. Народна та професійно-технічна освіта були об'єднані в єдину систему.

шостий період - розпочинається із 1991 р. Пошук шляхів реформування системи професійно-технічної освіти, її адаптація до ринкової економіки. Прийнято Закон України “Про професійно-технічну освіту”.

Відмовившись від ідеологічного підґрунтя у визначенні основних періодів в історії підготовки робітничих кадрів, ми дійшли до висновку, що головними чинниками, які вплинули на зміст і форми підготовки робітничих кадрів, управління цією системою стали зміни в соціально-економічному розвитку держави на кожному із визначених етапів. Цей висновок має методологічне значення для розв'язання перспективних проблем підготовки робітничих кадрів.

У розділі приділено значну увагу аналізу семантичного значення понять "система підготовки робітничих кадрів", "професійна освіта", "нижча професійна освіта", "професійно-технічна освіта", а також дефініцій з проблем управління. Визначено сутність поняття "система підготовки робітничих кадрів", яке, на нашу думку, включає три складові: систему освітніх програм і державних освітніх стандартів для підготовки кваліфікованих робітників; мережу освітньо-виховних закладів різних типів, де реалізуються освітні програми; систему органів управління підготовкою робітничих кадрів та підпорядковані їм установи і підприємства.

Здійснений аналіз дав підстави для висновку, що для системи підготовки робітничих кадрів властиві системоутворюючі ознаки педагогічних систем. Поряд з цим зазначимо, що система не може бути створена, якщо відсутні деякі важливі системоутворюючі фактори, зокрема: сукупність певних соціально-економічних та політичних чинників; відповідна матеріально-технічна база; адаптований до конкретної економічної ситуації (планово-централізованої чи ринкової) господарський механізм; належні умови для організації навчально-виробничої діяльності.

Викладене вище дає підстави для висновку про те, що систему підготовки робітничих кадрів доцільно віднести до класу педагогічних систем з виробничими функціями.

У розділі розкрито авторські підходи до визначення сутності основних понять, пов'язаних із процесом управління системою підготовки робітничих кадрів. Аналіз вивчених джерел з теми дослідження дав змогу зробити висновок, що поняття "управління" як "процес...упорядкування системи", одним із основних завдань якого є "збереження якісної визначеності системи шляхом переведення її із одного стану в інший..." [В.Афанасьєв. Научное управление обществом (Опыт системного исследования). - М.: Политиздат, 1968. - С.24] до недавнього часу стосовно педагогічних систем взагалі, і систем підготовки робітничих кадрів, зокрема, не використовувалось. Воно підмінялось поняттям "керівництво". Зазначимо, що така ж підміна цих понять має місце у Законі України "Про професійно-технічну освіту" (лютий 1998 р).

Вивчення нормативних документів, аналіз літератури з проблем управління педагогічними системами та закладами освіти дає підстави для висновків щодо причин ототожнення понять "управління" та "керівництво". На нашу думку, ними були: а) законодавче закріплення в радянському суспільстві принципу партійності, положення про керівну роль комуністичної партії.

Як наслідок, функції органів управління були зведені лише до "...точного виконання наказів, інструкцій, інших директивних та методичних вказівок..."[Соколов А. Управление деятельностью среднего профтехучилища. - М.:Высшая школа, 1983. - С.3]; б) відсутність науково обгрунтованої теорії управління педагогічними системами взагалі, а також педагогічною системою з виробничими функціями, зокрема; в) штучно створені перешкоди для поширення в СРСР сучасних підходів до управління, оскільки вони були розроблені в капіталістичних країнах, і радянська ідеологічна система вважала за неможливе і навіть шкідливе вивчення їх та поширення в державі. Аналіз значної кількості джерел дозволив зробити висновок, що поняття "керівництво" є видовим стосовно родового "управління" і відображає сутність взаємин між керівниками та підлеглими. Виходячи з цього, зазначимо, що ототожнення понять "управління" та "керівництво" є методологічно неправильним. Їх доцільно розмежовувати.

Для системного аналізу управління підготовкою робітничих кадрів на різних етапах історичного розвитку велике значення має визначення понять "зміст управління", "організація управління". Зміст процесу управління системою підготовки робітничих кадрів нами визначено як сукупність управлінських операцій, спрямованих на досягнення певних змін у системі відповідно до передбачуваних. Організація управління розглядається як доцільна побудова управління системою підготовки робітничих кадрів, що виявляється в розподілі управлінських функцій за рівнями, встановлення їхньої послідовності, наступності, співвідношень тощо.

Для аналізу сутності управління системами підготовки робітничих кадрів важливе значення має поняття "функції управління", на-бір яких має забезпечувати реакцію керуючої системи на будь-яку зміну в стані керованої системи. На основі аналізу 18 класифікацій функцій управління визначено чотири основні функції управління системою підготовки робітничих кадрів: планування, організація, керівництво і контроль. Ці функції ми відносимо до складних, тобто таких, що мають свою структуру і охоплюють декілька компонентів. Так, планування може включати аналіз, прогнозування, цілевизначення, оцінку ефективності; організація - розподіл повноважень, визначення відповідальності, побудову організацій; контроль - розробку стандартів і критеріїв, порівняння реальних результатів з прийнятими стандартами та критеріями, здійснення необхідних коригуючих дій.

У другому розділі - **"Управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні у 1888-1920 роках"** - визначено особливості соціально-економічного розвитку держави, що зумовили формування систем підготовки робітничих кадрів, зокрема: капіталізація сільськогосподарського виробництва, зміни в землеволодінні та землекористуванні, що були викликані столипінською аграрною реформою, аграрне перенаселення в Україні наприкінці XIX ст.

Значний вплив на формування систем підготовки робітничих кадрів мали процеси, що відбувались у промисловості. До таких процесів нами віднесено: зростання промислового виробництва, структурні зміни в промисловості, запровадження машинного виробництва замість ручного, зростання кількості промислових робітників. Усвідомлення залежності перспектив економічного розвитку від стану підготовки робітничих кадрів стало одним із чинників, що сформували державницьке ставлення до цієї справи урядових структур та громадськості Росії в досліджуваний період.

На основі аналізу структури освітніх систем, що функціонували в Україні наприкінці XIX - на початку XX ст. визначено та схарактеризовано основні типи закладів нижчої професійної освіти, в яких здійснювалась підготовка робітничих кадрів, зокрема: **нижчі училища:** *Нижчі технічні училища:* 1. Нижчі технічні училища “нормального” типу; 2. Нижчі технічні училища, що діяли на основі індивідуальних статутів; 3. Інтегровані заклади освіти. *Нижчі сільськогосподарські училища:* 1. Нижчі сільськогосподарські училища інтегрованого типу; 2. Нижчі спеціальні сільськогосподарські училища. **Ремісничі навчальні заклади:** 1. Ремісничі училища; 2. Нижчі ремісничі школи, що діяли на підставі індивідуальних статутів; 3. Нижчі ремісничі школи “нормального типу”; 4. Школи ремісничих учнів; 5. Ремісничі притулки для бідних дітей, дітей-сиріт, дітей-інвалідів. **Сільськогосподарські школи:** 1. Сільськогосподарські школи I та II розрядів інтегрального типу; 2. Сільськогосподарські спеціальні школи I і II розрядів; 3. Практичні інтегральні школи; 4. Практичні спеціальні школи; 5. Сільські ремісничі навчальні майстерні; 6. Лісові школи; **Ремісничі класи і відділення при закладах освіти різних типів.** **Заклади для позашкільної професійної підготовки працюючого населення:** 1. Індивідуальне промислове учнівство; 2. Технічні і ремісничі майстерні та курси. **Жіночі професійні навчальні заклади:** 1. Рукодільні і ремісничі класи при загальноосвітніх закладах; 2. Навчальні заклади, де поєднувались професійна та загальноосвітня підготовка; 3. Професійні курси. Всього в Україні у 1888-1917 рр. функціонувало 22 типи закладів нижчої професійної освіти.

На основі детального аналізу виявлених нормативних документів, що регламентували діяльність цих закладів освіти, а також звітів про їхню діяльність, нами визначено характерні ознаки цих закладів освіти, зокрема: заклади освіти перебували в різних формах власності (державній, приватній, громадській); їхня діяльність здійснювалась на основі загальнодержавних нормативних документів; між закладами професійної освіти різної спеціалізації не існувало будь-яких горизонтальних чи вертикальних зв'язків. Однак, такі зв'язки були в закладах освіти певної спеціалізації. Викладене вище дає підстави для висновку: в Росії існували системи промислової, сільськогосподарської та жіночої нижчої професійної освіти. Відповідно було сформовано специфічну систему управління цими закладами.

У розділі обґрунтовано такі рівні і суб'єкти управлінської діяльності: I. Загальнодержавний рівень: 1. Міністерство народної освіти та окремі галузеві Міністерства. 2. Попечителі учбових округів; II. Регіональний рівень: 1. Директори та інспектори народних училищ. 2. Училищні Ради. 3. Земські органи управління; III. Нижчий рівень: 1. Попечителі навчальних закладів. 2. Попечительські Ради. 3. Педагогічні ради закладів освіти. 9. Керівники закладів освіти.

Обґрунтовано висновок щодо особливої ролі Міністерства народної освіти в управлінні системами підготовки робітничих кадрів. Виявлено головні напрями його діяльності в сфері професійної освіти. По-перше, це вироблення державної політики в галузі професійної освіти. Наприкінці XIX - на початку XX ст. Міністерство народної освіти ініціювало три реформи професійної освіти. Перша реформа розпочалась із 1888 р.: після прийняття "Основних положень про промислові училища" замість окремих закладів нижчої професійної освіти почали створюватись окремі системи підготовки робітничих кадрів. Друга реформа розпочалась у 1902 р. Вона передбачала реорганізацію діяльності технічних училищ з метою їхньої орієнтації на підготовку техніків та спеціалістів середньої ланки (замість кваліфікованих робітників). Третя реформа була підготовлена в 1916 р. Її основне завдання - створення окремої системи професійної освіти, котра мала б об'єднати системи промислової, сільськогосподарської, жіночої освіти та підготовку і перепідготовку робітників на виробництві. Однак, ця реформа не була реалізована через революційні події 1917 р.

Ще одним напрямом діяльності Міністерства народної освіти в управлінні системою підготовки робітничих кадрів була організаторська робота. Як зазначалось в офіційних документах, "всю зроблену Міністерством Народної Освіти за двадцять років роботу (станом на 1908 р.-I.II.) можна поділити на дві категорії: першу становить наявність організованих та існуючих у даний час установ - так би мовити, освітніх засобів для проведення в життя і поширення технічної і професійної освіти; другу частину складає сукупність усіх робіт організаційного або теоретичного характеру, а саме - розробка питань, пов'язаних із подальшим поширенням технічної освіти: складання положень і статутів училищ, правил, навчальних програм тощо" [Максин И. Основоположения промышленного образования // Техническое и коммерческое образование. - 1908. - №5.- С.7]. У результаті такої цілеспрямованої діяльності Міністерством народної освіти за двадцять років було відкрито понад 1700 навчальних закладів нижчої професійної освіти. Характерним було й те, що ця функція поширювалась також на заклади освіти недержавної форми власності, які створювались громадськими організаціями, приватними особами, установами й організаціями, котрі не підпорядковувались освітянському відомству. Нами встановлено, що Міністерством народної освіти в 1888-1917 рр. було розроблено та подано на затвердження до вищих державних інстанцій 45 законодавчих актів, що мали

загальний характер, та понад 600 положень і статутів закладів освіти різних типів, що здійснювали підготовку робітничих кадрів. Це Міністерство здійснювало також оперативне управління окремими закладами нижчої професійної освіти.

Значну роль в управлінні закладами системи підготовки робітничих кадрів відігравали попечителі учбових округів. У розділі викладено основні напрями їхньої управлінської діяльності щодо системи підготовки робітничих кадрів: нагляд за дотриманням у навчальних закладах норм чинного законодавства та нормативних документів; періодичне вивчення діяльності навчальних закладів округу; вирішення кадрових питань; запровадження в середніх та нижчих навчальних закладах додаткових курсів з урахуванням місцевих потреб. Досить широкі повноваження мали попечителі в управлінні фінансами закладів освіти.

Основними суб'єктами в управлінні системою нижчої професійної освіти на регіональному рівні були директори та інспектори народних училищ. Створення нормальних умов для функціонування закладів освіти, нагляд за їхньою роботою, залучення населення до розв'язання проблем закладів освіти – так нами визначено основні напрями в змісті їхньої управлінської діяльності.

Нами встановлено, що управління системами підготовки робітничих кадрів на регіональному рівні здійснювали також земські установи та училищні ради, які створювались у губерніях та повітах як органи громадського управління справами освіти. В процесі дослідження доведено, що цим представницьким органам були делеговані досить широкі права в розв'язанні окремих питань діяльності систем підготовки робітничих кадрів, зокрема: формування мережі, пошук додаткових джерел фінансування, громадський контроль за їхньою діяльністю.

В управлінні закладами освіти особливо активною була громадськість. Такий висновок підтверджується аналізом документів, що регламентували діяльність почесних попечителів, почесних смотрителів, педагогічних рад, спеціальних господарських комітетів. До їхніх повноважень було віднесено: створення необхідних умов для діяльності закладів освіти; сприяння у працевлаштуванні випускників; нагляд за станом навчально-матеріальної бази; господарська діяльність; нагляд за результативністю навчально-виховного процесу. Повноваження педагогічних рад додатково поширювались на розв'язання питань змісту навчання, формування учнівських контингентів, заохочення та покарання учасників навчально-виховного процесу тощо.

Значна кількість суб'єктів управлінської діяльності певною мірою обмежувала права керівника закладу освіти, котрий обирався попечительською радою і згодом затверджувався державними органами управління. Основним у його управлінській діяльності були організація виконання в закладі освіти чинних нормативних документів та роботи педагогічного колективу й

обслуговуючого персоналу, нагляд за поведінкою і навчанням учнів, виконанням навчального плану і внутрішнього розпорядку.

Така організація управління системами підготовки робітничих кадрів була характерною до 1917 р., коли в Росії розпочались революційні події, в результаті яких стара система державного управління була зруйнована. Нами встановлено, що до 1920 р. жодному уряду, котрий діяв на території України, не вдалось створити нову систему управління освітою взагалі та системою підготовки робітничих кадрів зокрема. Поряд з цим зазначимо, що такі спроби мали місце.

У третьому розділі - **“Управління системою нижчої професійної освіти у 1920-1929 роках”** – схарактеризовано політичні, соціально-економічні та організаційно-політичні фактори, що зумовили створення української системи підготовки робітничих кадрів - нижчої професійної освіти та організаційної структури управління нею. До соціально-економічних чинників, які впливали на формування системи підготовки робітничих кадрів та управління нею нами віднесено: запровадження нової економічної політики і нової моделі господарювання; перехід від примусової праці до вільного найму робочої сили, формування ринку праці, зростання промислового виробництва, посилення соціальної диференціації селянства; технічне переозброєння виробництва, підвищення результативності витрат живої і уречевленої в засобах виробництва праці; надзвичайно тяжке соціальне становище дітей і підлітків. Визначальний вплив на становлення та розвиток української системи підготовки робітничих кадрів мала відсутність на початку 20-х рр. єдиної державності в країні, що давало змогу Україні здійснювати самостійну освітню політику. В розділі доведено, що одним із виявів такої політики стало створення системи нижчої професійної освіти, котра мала відмінності від аналогічної системи в Росії та інших країнах.

На основі аналізу структури системи освіти ми дійшли висновку щодо характерних ознак нижчої професійної освіти України, які вплинули на формування специфічної системи управління нею. До них віднесено наступне: по-перше, входження нижчої професійної освіти до системи освіти України. Однак українська система підготовки робітничих кадрів водночас була і самостійною педагогічною системою, що мала свою певну специфіку - конкретну мету, завдання і зміст, а також певний “педагогічний механізм” - технологію реалізації; по-друге, система нижчої професійної освіти мала тісні зв'язки з іншими ланками системи освіти України, що гарантувались насамперед єдиними методологічними засадами її діяльності; по-третє, її основними структуроутворюючими елементами були 12 типів закладів нижчої професійної освіти шкільної форми навчання (професійні школи, школи фабрично-заводського учнівства, школи робітничої молоді, кустарно-ремісничі школи, будинки робітничих підлітків, навчально-ремісничі майстерні, сільськогосподарські профшколи нормального типу та

інтегрального типу, школи батрацької молоді, школи сільськогосподарського учнівства, профшколи сільськогосподарської вертикалі та школи конторгучу) та позашкільної форми навчання (курси попередньої підготовки із спеціальними завданнями, курси ліквідації технічної безграмотності, курси підвищення кваліфікації, курси для отримання додаткової спеціальності; методичні установи).

На основі узагальнення результатів аналізу ряду нормативних документів, історико-педагогічних праць, зокрема, керівників Наркомосу України, нами обґрунтовано два етапи у становленні та діяльності системи управління нижчою професійною освітою: перший - 1920-1923 рр., другий - 1924-1929 рр. У першому етапі нами виявлено такі рівні і суб'єкти управлінської діяльності: загальнодержавний рівень: Народний Комісаріат освіти, Український головний комітет професійно-технічної і спеціально-наукової освіти (Укрголовпроф-освіта); регіональний рівень: губерніяльні (губпрофосвіта) та повітові комітети професійно-технічної і спеціально-наукової освіти (повіт-профосвіта); нижчий рівень управління: шкільні ради, керівники закладів освіти.

Дослідження змісту та особливостей управління системою підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у 1920-1923 рр. дало підстави для висновків, що на загальнодержавному рівні мало місце оптимальне поєднання управлінських функцій Наркомосу України та Укрголовпрофосвіти. Так, Народний Комісаріат освіти визначав загальні засади освітньої політики в державі, а Укрголовпрофосвіта, діючи в межах єдиної освітньої системи, здійснювала управління системою професійної освіти взагалі та нижчою професійною освітою, зокрема. Для цього Укрголовпрофосвіті і було надано повноваження самостійного органу управління. Вона мала власну організаційну структуру, підпорядковані регіональні органи управління та фінансово-господарську самостійність. До основних напрямів управлінської діяльності Укрголовпрофосвіти було віднесено: розробку державної політики в галузі нижчої професійної політики; організаторську роботу, спрямовану на розгортання мережі закладів освіти; пошук додаткових коштів на утримання закладів освіти; організацію госпрозрахункової діяльності закладів нижчої професійної освіти; визначення основних засад у змісті підготовки в закладах нижчої професійної освіти; розгортання методичної роботи та матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, контроль за їхньою діяльністю. Значне місце в управлінській діяльності Наркомосу та Укрголовпрофосвіти займало створення нормативно-правової бази діяльності закладів та установ нижчої професійної освіти. За виявленими даними, в 1920-1923 рр. Укрголовпрофосвітою було ініційовано прийняття 23 урядових документів із проблем нижчої професійної освіти.

У процесі дослідження проаналізовано основні напрями змісту управлінської діяльності губерніяльних та повітових комітетів професійно-технічної і спеціально-наукової освіти, зокрема: розроблення плану здійснення нижчої професійної освіти на території губернії, узгодження його з місцевими органами виконавчої влади; організацію діяльності закладів нижчої професійної освіти; підготовку та видання навчальних посібників і літератури. Важливим завданням Губпрофосвіти було об'єднання зусиль окремих губерніяльних органів і профспілок у розв'язанні проблем підготовки робітничих кадрів. Губпрофосвітам було надано статус місцевих органів Укрголовпрофосвіти. Вони перебували у подвійному управлінському підпорядкуванні, що забезпечувало реальне врахування місцевих особливостей в організації планування та розвитку мережі закладів професійної освіти, а також сприяло визначенню регіонального компонента змісту професійного навчання.

З аналізу архівних джерел випливає, що в 1920-1923 рр. досить специфічною була організація управління на нижчому рівні - безпосередньо в закладах освіти. Специфіка полягала в тому, що центральним органом управління професійно-технічним закладом освіти була шкільна рада. Як зазначалось у номативних документах, "шкільний колектив обирає на початку кожного навчального року шкільну раду, що становить орган поточного керування та здійснює кермування профшколою" [Кодекс Законів про Народню Освіту УСРР // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. - 1922. - №49. - С.891].

Новий етап в управлінні системою нижчої професійної освіти розпочався в 1924 р. На цьому етапі було реорганізовано Наркомос та середню ланку управління системою нижчої професійної освіти. Укрголовпрофосвіту та її регіональні органи управління було ліквідовано. Прийняття такого рішення зумовлювалось переходом до адміністративно-командної системи управління, його централізацією. Відповідні зміни мали місце також у змісті управлінської діяльності. На вищому та регіональному рівнях першочерговою стала функція контролю та інспектування, поступовий перехід до централізованого визначення змісту підготовки в закладах нижчої професійної освіти. Змінились підходи до організації управління конкретним закладом освіти. Функції шкільних рад поступово обмежувались, повноважними ставали управлінські функції керівника закладу освіти. Цей період у діяльності системи нижчої професійної освіти закінчився прийняттям у 1929 р. рішення щодо уніфікації освітніх систем Росії та України.

У четвертому розділі - **"Управління галузевими системами підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у 1929-1940 роках"** - проаналізовано соціально-економічні чинники, що зумовили формування галузевих систем підготовки робітничих кадрів, зокрема: спробу створення воєнно-комуністичного суспільства, запланований "стрибок" у промисловому розвитку, заходи щодо ущільнення робочого часу, появу великої кількості знедолених селян, які,

тікаючи від колективізації, намагались працевлаштуватись у промисловості. Визначено ряд ідеологічних причин, котрі мали значний вплив на створення галузевих систем підготовки робітничих кадрів. Це - необхідність формування “нового” робітничого класу, організація масового руху за оволодіння технічними знаннями, розгортання соціалістичного змагання. Доведено, що виникнення галузевих систем підготовки робітничих кадрів стало закономірним розвитком процесів уніфікації та централізації в освіті, а також наслідком боротьби з результатами українізації та намаганням “знищити до останку унікальну українську освітню систему” [Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. - К.: Основи, 1997. - С.178]. Штучний розрив професійної та загальноосвітньої підготовки, надання першій суто практичного спрямування стали суттєвими факторами цього руйнівного процесу. З цією метою нижча професійна освіта була виведена з підпорядкування Наркомосу, що перетворився у “виконавчий орган партії з дуже обмеженими правами” [Ващенко Г. Проєкт освіти в самостійній Україні. - Мюнхен, 1957. - С.13].

Спільною ознакою для всіх галузевих систем була тотожність організаційно-педагогічних форм нижчої професійної освіти. Це пояснюємо тим, що в державі функціонувала максимально централізована управлінська система, діяльність якої спрямовувалась на реалізацію єдиної політики в галузі підготовки робітничих кадрів.

Визначено такі основні типи закладів освіти галузевих систем підготовки робітничих кадрів: 1. Заклади освіти для підлітків: професійно-технічні школи; школи фабрично-заводського учеництва (ФЗУ); школи учеництва масових професій (ШУМП) (школи радгоспного учеництва, школи машинно-тракторного учеництва; школи радгоспного учеництва; школи будівельного учеництва; школи гірничо-промислового учеництва); кустарно-промислові школи; бригадне учеництво. 2. Заклади “додаткової робітничої освіти”: школи робітничого юнацтва; школи-підприємства; профтехнічні курси (курси “вступу” у виробництво; курси “планового пересування”; інші форми курсової підготовки робітників промисловості; курсова підготовка для робітників сільського господарства).

Порівняльний аналіз викладених вище основних організаційно-педагогічних форм підготовки робітничих кадрів дозволив дійти висновку, що, на відміну від попереднього періоду розвитку системи підготовки робітничих кадрів, мережа закладів освіти як об’єкт управлінського впливу набула нових ознак, здебільшого негативного характеру. До таких змін нами віднесено: зменшення кількості типів закладів освіти; орієнтацію на вузькопрофесійну підготовку майбутніх робітників; значне скорочення термінів навчання; комплектування цих закладів освіти на основі класового підходу.

Соціально-економічні та ідеологічні чинники становлення галузевих систем підготовки робітничих кадрів, особливості її структуроутворюючих елементів зумовили формування специфічної системи управління ними. В розділі обгрунтовано два етапи в розвитку організації та змісту управління системами підготовки робітничих кадрів: перший - 1929-1932 рр.; другий - 1932-1940 рр. На першому етапі були прийняті партійно-урядові рішення про передачу закладів освіти з підготовки робітничих кадрів у підпорядкування Вищої ради народного господарства (ВРНГ) та окремих господарських наркоматів; здійснювався пошук оптимального поєднання галузевого управління та управлінської діяльності Народного комісаріату освіти; мали місце спроби створення нового центрального органу управління системою підготовки робітничих кадрів та міжгалузевої ради з проблем робітничої освіти; пошуку шляхів президій районних виконавчих комітетів та міських рад до управління системою нижчої професійної освіти. Здійснений всебічний аналіз дав підстави для висновку, що ці спроби були невдалими. Після ліквідації ВРНГ (1932 р.) управління системами підготовки кваліфікованих робітників було передано галузевим наркоматам. Внаслідок цього сформувалось кілька систем управління підготовкою робітничих кадрів: у галузях народногосподарського комплексу, що мали загальносоюзне значення та підпорядковувалися загальносоюзним наркоматам; у галузях народногосподарського комплексу, котрі були віднесені до підпорядкування РНК УРСР; для підготовки робітників, що працюватимуть в інших галузях народногосподарського комплексу.

Аналіз організації та змісту управління в системі Наркомважпрому СРСР, Наркомзему та Наркомпраці України дали підстави для висновку: незважаючи на різне відомче підпорядкування, зміст управління системами підготовки робітничих кадрів був ідентичним. Для нього були характерними: чітке розмежування управлінських функцій між вищими та регіональними рівнями управління; жорстка централізація управлінської діяльності; наявність великої кількості нормативних документів, що регламентували діяльність закладів систем підготовки робітничих кадрів. Відмінності в управлінні галузевими системами підготовки робітничих кадрів мали місце лише в організації управління. У кожному відомстві функціонували окремі управлінські структури на вищому та регіональному рівнях управління.

Управління конкретним закладом освіти було зосереджено в руках його керівника, який отримував для цього нібито необмежені права. Насправді ж ситуація була дещо іншою, про що свідчить вивчення багатьох нормативних документів та архівних матеріалів. По-перше, діяльність керівників обмежувалась наявністю величезної кількості нормативних та інструктивних документів, що регламентували діяльність закладу практично з кожного більш або менш важливого питання шкільного життя. Так, лише в системі закладів освіти Народного Комісаріату шляхів сполучення на початку 40-х рр. нами виявлено 22 чинних документи. Особливо жорстко

регламентувались фінансово-господарська та навчально-виховна діяльність. По-друге, принципово важливі управлінські функції - планування підготовки робітничих кадрів, визначення її змісту здійснювали вищі управлінські структури. По-третє, практично всі керівники будь-якої ланки освіти перебували під пильним наглядом та постійним ідеологічним тиском, під страхом звинувачення у “націоналізмі” чи будь-якому “ухилі”. Найменше виявлення самостійності не допускалось і навіть переслідувалось. По-п'яте, наприкінці 30-х років у кадровому складі керівників професійно-технічних навчальних закладів відбулися значні зміни. На місце директорів навчально-виховних установ, які були звільнені із цих посад під час чисток, прийшли нові люди, більшість з яких не мала належного досвіду роботи.

Отже, створена організаційна структура управління галузевими системами підготовки кваліфікованих робітничих кадрів не могла забезпечити їхнього ефективного функціонування.

У *п'ятому розділі* - **“Управління системою трудових резервів”** – визначено основні чинники соціально-економічного та політичного розвитку, що зумовили формування системи трудових резервів, зокрема: зростання промислового виробництва; мілітаризація економіки держави; відбудова народного господарства після закінчення війни 1941-1945 рр.; екстенсивний розвиток народногосподарського комплексу. Це потребувало збільшення обсягів підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, їхнього перерозподілу. Галузеві системи нижчої професійної освіти не могли виконати нові завдання. Саме тому й було прийнято рішення про створення системи трудових резервів. У розділі визначено основні ознаки системи трудових резервів, зокрема: надання системі характеру напіввійськової закритої організації; значне зменшення кількості типів освітньо-професійних закладів; мобілізація учнів на навчання в закладах трудових резервів; використання їх як додаткової робочої сили.

Це вплинуло на формування специфічної організаційної структури та змісту управління. Суб'єктами управління у системі на загальнодержавному рівні були Головне управління трудових резервів при РНК СРСР (1940-1946 рр.) та Міністерство трудових резервів СРСР (1946-1959 рр.); на республіканському рівні - республіканське Управління трудових резервів (1940-1946 рр.) та Управління трудових резервів Міністерства трудових резервів СРСР (1946-1959 рр.). Аналіз змісту діяльності цих управлінських структур дав підстави для висновку, що в загальносоюзних органах було зосереджено практично всі основні функції управління системою підготовки робітничих кадрів.

Головне завдання республіканських органів управління - організація виконання рішень загальносоюзного відомства та контроль за діяльністю закладів системи трудових резервів. Аналогічною була участь в управлінні системою підготовки робітничих кадрів регіональних підрозділів цих управлінських структур. Аналіз архівних матеріалів дозволив визначити такі

основні напрями їхньої управлінської діяльності: виконання рішень партійних, радянських та галузевих органів з проблем діяльності системи трудових резервів; розвиток і збереження мережі закладів освіти; здійснення навчально-виробничої діяльності; організація методичної, політико-виховної та фізкультурно-масової роботи; організація набору, випуску та працевлаштування молодих робітників; фінансово-господарське забезпечення діяльності закладів та установ системи трудових резервів. Керівництво діяльністю закладів освіти здійснював директор, управлінські функції якого в умовах жорстко централізованої системи управління максимально обмежувались. Основними в управлінні системою трудових резервів були організаційно-розпорядчі або адміністративні методи. Саме завдяки високій організованості та централізації керуюча система забезпечувала різноманітну та швидку реакцію на будь-які зміни в керованій системі.

Виявлено такі особливості в управлінні системою трудових резервів: наявність чітко структурованої управлінської “вертикалі”; максимальна централізація управління; зосередження в органах управління вищого рівня практично всіх управлінських функцій. Такий підхід до організації та змісту управління повністю відповідав соціально-економічній ситуації в державі та основним засадам державного управління в ній.

У *шостому розділі* - **“Управління системою професійно-технічної освіти в 1959-1998 роках”** – проаналізовано причини, що зумовили створення системи професійно-технічної освіти та викладено її характерні риси як об’єкта управлінського впливу. До основних причин реорганізації системи трудових резервів у систему професійно-технічної освіти нами віднесено: зростання промислового і сільськогосподарського виробництва на основі екстенсивного розвитку народногосподарського комплексу; низький рівень продуктивності праці; незадовільне використання трудових і матеріальних ресурсів; структурні зміни у формуванні доходів державного бюджету; розвиток процесів масового відтоку молоді з села (у 50-60-х рр.). У ході дослідження виявлено такі особливості системи професійно-технічної освіти: зменшення кількості типів навчальних закладів; поступова реорганізація їх в єдиний тип; стрімке зростання кількісних параметрів системи підготовки робітничих кадрів; пошук оптимальних шляхів поєднання навчальної та виробничої діяльності; часткове відновлення принципів господарського розрахунку; значне зміцнення навчально-матеріальної бази та створення обслуговуючої інфраструктури.

На цьому етапі наукового пошуку нами визначено ряд специфічних ознак в організації та змісті управління системою професійно-технічної освіти. Передусім, це - активна участь в управлінні вищих партійних і державних органів. Про це свідчить те, що протягом 1959-1987 рр. було прийнято 56 партійно-урядових постанов з питань підготовки робітничих кадрів.

У розділі доведено, що активну участь в управлінні системою підготовки робітничих кадрів брали урядові структури. В динаміці цього процесу нами визначено два етапи: перший 1959-1966 рр., другий - 1966-1988 рр. Для першого етапу було характерним розширення прав республіканського уряду в управлінні системою професійно-технічної освіти. Це виявлялось у затвердженні планів підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних училищах; розробці перспективних і річних планів працевлаштування молоді; здійсненні підготовки кваліфікованих робітників для інших союзних республік і підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування в обсягах, що визначались згідно з народногосподарськими планами; розподілі підготовлених кваліфікованих робітників; контролі за правильним використанням молодих робітників; організації роботи з прийому молоді до професійно-технічних училищ та забезпеченні оперативного керівництва їхньої діяльністю; фінансуванні та матеріально-технічному забезпеченні установ і закладів системи професійно-технічної освіти. На другому етапі участь уряду УРСР в управлінні системою професійно-технічної освіти була значно звужена. Водночас розширювались повноваження Державного Комітету СРСР з професійно-технічної освіти як загальнодержавного органу управління.

Відбулись зміни в змісті діяльності республіканських органів управління: Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР та Державного Комітету Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти. Сутність цих змін полягала у звуженні управлінських функцій останнього. Основні з них поступово передавались Державному комітету СРСР з професійно-технічної освіти, а на республіканські органи управління було покладено організацію виконання його рішень.

Доведено, що значну роль в управлінні системою професійно-технічної освіти відігравали обласні (міські в містах Києві та Севастополі) управління професійно-технічної освіти. Визначено п'ять основних напрямів їхньої управлінської діяльності: планування професійно-технічної освіти в регіоні, організація навчально-виховної та навчально-методичної роботи, здійснення матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, робота з інженерно-педагогічними кадрами, здійснення інспектування та контролю за роботою закладів освіти.

Багатоступенева організаційна структура управління системою професійно-технічної освіти на загальнодержавному та регіональному рівнях зумовила специфічні підходи до управління конкретним закладом професійно-технічної освіти. Нормативні документи, які регламентували працю керівників професійно-технічних училищ, звітна документація про роботу закладів освіти дали підстави для висновку, що основними в змісті управлінської діяльності директорів були: організація виконання наказів, інструкцій, інших директивних і методичних вказівок органів управління вищої ланки під керівництвом партійних організацій. Провідним у змісті діяльності

керівника професійно-технічного училища було підтримання стабільного функціонування закладу в межах, визначених чинними нормативними документами.

Значна увага в розділі приділена аналізу інтеграції систем професійно-технічної та народної освіти, що мала місце у 80-х рр., та її впливу на організацію й зміст управління професійно-технічною освітою. Встановлено, що основним результатом інтеграційних процесів стало механічне об'єднання двох систем та органів управління ними. Не зважаючи на це, професійно-технічна освіта зберегла всі системоутворюючі ознаки. В структурі та змісті управління відбулись зміни. Значно послабились центристські тенденції, ряд важливих управлінських функцій було делеговано регіональним органам управління та керівникам закладів освіти, посилилась увага до економічних методів, запроваджувались елементи державно-громадської системи управління професійно-технічною освітою. Однак у подальшому ці позитивні надбання не були закріплені.

З цих та інших причин система професійно-технічної освіти набула нових ознак як об'єкт управлінської діяльності, зокрема: призупинились раніше розпочаті процеси удосконалення переліку професій; загальноосвітня підготовка максимально наблизилась до змісту навчання в загальноосвітній школі; профтехучилища почали орієнтуватись на низький за рівнем підготовки контингент випускників восьмих класів загальноосвітньої школи; значно погіршилось кадрове забезпечення профтехосвіти; запроваджувався залишковий принцип розподілу фінансових і матеріальних ресурсів; зволікалась підготовка проектів законодавчих і нормативних документів; штучно гальмувалось використання прогресивних форм господарювання в профтехосвіті. Це унеможлилювало функціонування радянської системи професійно-технічної освіти в умовах ринкової економіки, що почала формуватись в Україні після проголошення незалежності.

У розділі схарактеризовано основні тенденції формування організаційної структури та змісту управління професійно-технічною освітою в 1991-1998 рр. Обгрунтовано висновок щодо їхньої недостатньої відповідності завданням трансформації професійно-технічної освіти в умовах інформаційно-технічної революції, формування нових економічних відносин та ринку праці.

Міністерством освіти була зроблена спроба внести зміни в організацію управління системою професійно-технічної освіти. Йдеться про створення в 1991 р. у складі Міністерства Комітету з професійної освіти, внутрішні реорганізації апарату Головного управління професійно-технічної освіти тощо. Однак ці заходи не стали вагомим чинником удосконалення управління системою професійно-технічної освіти. В ній з'явилися ознаки, які поряд з іншими факторами суттєво зумовили погіршення функціонування системи професійно-технічної освіти. Набули поширення процеси централізації управлінської діяльності. Міністерство освіти закріпило за собою значну частину функцій оперативного управління закладами освіти, які через

малочисельність апарату управління залишились нереалізованими. Значно погіршилось нормативно-правове забезпечення діяльності системи підготовки робітничих кадрів. Не здійснюється процес адаптації господарського механізму системи до ринкової економіки.

Ці процеси негативно впливають на діяльність регіональних органів управління. З метою поліпшення їхнього впливу на діяльність системи підготовки робітничих кадрів на регіональному рівні стали створюватись Комітети з професійно-технічної освіти. Ефективність і доцільність їхньої діяльності підтверджена “Основними напрямками реформування професійно-технічної освіти України”, затвердженими Указом Президента України 8 травня 1996 р.

У розділі проаналізовано перспективи удосконалення управління системою професійно-технічної освіти після прийняття Закону України “Про професійно-технічну освіту” (1998 р.). Визначено основні напрями використання історичного досвіду у реформуванні управління системою професійно-технічної освіти у нових економічних умовах.

ВИСНОВКИ

1. Відповідно до мети, концептуальних положень та завдань дослідження простежено генезу, проаналізовано вплив суспільно-політичних, соціально-економічних та ідеологічних факторів на формування і розвиток систем підготовки робітничих кадрів. Це дало можливість сформулювати положення про те, що на різних етапах історичного розвитку нашої держави функціонували різні системи підготовки робітничих кадрів, які мали загальну мету. Водночас вони мали суттєві відмінності у змісті та структурі професійного навчання, організаційно-педагогічних формах, управлінні. Методологічні засади, соціально-економічні умови, нормативно-правова база їхнього функціонування на різних історичних етапах мали свою специфіку.

2. Система підготовки робітничих кадрів є сукупність освітніх програм і державних освітніх стандартів для підготовки кваліфікованих робітників; мережа закладів освіти, в яких реалізуються освітні програми; органи управління підготовкою робітничих кадрів та підпорядковані їм установи й підприємства. На основі теоретичного обґрунтування систему підготовки робітничих кадрів нами віднесено до класу педагогічних систем з виробничими функціями.

3. Еволюція системи підготовки робітничих кадрів у 1888-1998 рр. зумовлена сукупністю суспільно-політичних та соціально-економічних факторів розвитку українського суспільства, зокрема:

капіталізацією сільського господарства, столипінською аграрною реформою, промисловим переворотом, швидким зростанням промислового виробництва - наприкінці XIX - на початку XX ст.;

специфікою державного устрою, здійсненням політики українізації, запровадженням нової економічної політики з її ринковими елементами, відбудовою народного господарства, індустріалізацією та колективізацією, початком планової економіки, розробкою та реалізацією великих державних господарських програм, соціальним становищем дітей, підлітків та молоді - у 20-х рр.;

створенням “воєнно-комуністичного суспільства”, розвитком процесів уніфікації та централізації освітньої діяльності, “підхльостуванням” індустріалізації, необхідністю формування “нового” робітничого класу, процесами урбанізації, формуванням у суспільстві духовно-ідеологічного механізму, основою якого була класова боротьба - у 30-х рр.;

зростанням обсягів промислового виробництва напередодні другої світової війни, мілітаризацією економіки, створенням системи великих державних резервів, відбудовою народногосподарського комплексу після Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. - у 40-50-х рр.;

екстенсивним розвитком народногосподарського комплексу, “примітивною індустріалізацією”, низьким рівнем продуктивності праці, незадовільним використанням трудових і матеріальних ресурсів, структурними змінами у формуванні доходів державного бюджету, розвитком процесів відтоку молоді з села - у 50-60-х рр.;

“перебудовою” радянського суспільства, проголошенням ідеї безперервної освіти - у 80-х рр.;

розвитком у 90-х рр. ринкових процесів в економіці незалежної України.

4. Система підготовки робітничих кадрів України пройшла в своєму розвитку такі періоди:

Перший період - із кінця 80-х років XIX століття - до 1920 р. Після прийняття “Основних положень про промислові училища” (1888р.) було сформовано системи підготовки промислових і сільськогосподарських робітників, жіночої освіти. Ці системи існували до 1920 р., за винятком тих закладів освіти, діяльність яких була припинена через першу світову та громадянську війни і господарську розруху.

Другий період - 1920-1929 рр. Створення і становлення української системи нижчої професійної освіти, яка багато в чому відрізнялася від системи професійно-технічної освіти. Цей період завершився в 1928-1929 рр., коли були прийняті урядові та партійні рішення про уніфікацію освітніх систем Росії та України.

Третій період - 1929-1940 рр. Система підготовки робітничих кадрів була підпорядкована господарським наркоматам. У країні функціонували галузеві системи підготовки робітничих кадрів.

Четвертий період - 1941-1959 рр. Функціонування державної системи трудових резервів як напіввійськової організації з жорстким централізованим управлінням, що забезпечувала потреби народного господарства у кваліфікованій робочій силі.

П'ятий період - 1959-1991 рр. Утвердження середнього профтехучилища як єдиного типу закладу профтехосвіти, де здійснювалася підготовка робітничих кадрів, перехід до єдиних навчальних планів та програм, об'єднання професійно-технічної та народної освіти в єдину систему.

Шостий період - розпочинається із 1991 року. Після проголошення незалежності в Україні розпочався процес пошуку власних шляхів розбудови системи підготовки робітничих кадрів. Прийнято Закон України "Про професійно-технічну освіту" (1998 р.).

5. Виявлено ряд тенденцій у розвитку нижчої професійної освіти в Україні. До них віднесено: активне формування державної політики в галузі підготовки робітничих кадрів; розвиток системи нижчої професійної освіти як складової освітньої системи держави; максимальне врахування потреб народногосподарського комплексу у формуванні та розвитку систем професійної освіти; різноманітність закладів освіти, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів; ґрунтовне нормативно-правове забезпечення діяльності системи підготовки робітничих кадрів; створення самостійних органів управління такими системами; намагання створити систему державно-громадського управління нижчою професійною освітою; широке використання економічних методів в управлінні системою підготовки робітничих кадрів; поєднання динамічного та диференційованого підходів до формування організаційних структур управління системами підготовки робітничих кадрів із збереженням певної стабільності в розв'язанні управлінських проблем.

6. Виявлено особливості структури та змісту управління системами підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах, зокрема:

у 1888-1920рр. функціонувала багаторівнева структура управління системами підготовки робітничих кадрів. На загальнодержавному рівні органами управління були Міністерство народної освіти та галузеві міністерства, попечителі учбових округів. На регіональному рівні - інспектори і директори народних училищ, училищні ради, земські органи управління. На нижчому рівні - попечителі навчальних закладів, попечительські та педагогічні ради і керівники закладів освіти. Особливу роль в управлінні системами підготовки робітничих кадрів відіграло Міністерство народної освіти. Воно формувало державну політику в цій галузі, здійснювало організаторську роботу щодо створення та розвитку системи, розробляло нормативно-правову базу діяльності закладів освіти, забезпечувало оперативне управління окремими типами закладів освіти, видавало дозволи на право здійснення освітньої діяльності всім закладам освіти незалежно від форм

власності. Особливостями у змісті управління підготовкою робітничих кадрів були: чітке розмежування управлінських функцій на кожному з рівнів управління; високий рівень централізації управління; широке залучення до управління закладами освіти громадськості;

у 1920-1929 рр. управління системою нижчої професійної освіти здійснювали Укрголовпрофосвіта як повноважний самостійний орган управління та підпорядковані їй структури в регіонах. Водночас це не породжувало відірваності системи нижчої професійної освіти від загальної освітньої системи. Стратегічні рішення щодо розвитку та перспектив функціонування системи підготовки робітничих кадрів обґрунтовувались та приймались в межах єдиної освітньої системи, що діяла на території України в досліджуваній період. До провідних особливостей управління системою нижчої професійної освіти України в 1920-1929 рр. нами віднесено: прагнення розбудувати самобутню національну систему підготовки робітничих кадрів та розробити відповідне законодавче й нормативно-методичне забезпечення її діяльності; існування повноважних та функціонально незалежних органів управління системою на вищому й середньому рівнях управління; послідовна організаторська робота органів управління системою нижчої професійної освіти, спрямована на створення закладів професійної освіти різного типу й різних форм власності; широке розгортання демократичних засад та економічних методів в управлінні системою нижчої професійної освіти;

у 1929-1940 рр. управління системами підготовки робітничих кадрів здійснювали Вища рада народного господарства та галузеві Наркомати, в складі яких було створено спеціальні управлінські структури. Завдяки існуванню в державі могутнього апарату державної влади, єдиної ідеології та партійного керівництва ці системи мали багато спільного, в тому числі й у змісті управлінської діяльності (загальні концептуальні напрями діяльності закладів, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів; єдина система планування підготовки робочої сили; ідеологічне спрямування її діяльності; система контролю за розподілом та використанням кадрів випускників закладів освіти).

Визначено такі особливості в управлінні галузевими системами підготовки робітничих кадрів: чітке розмежування функцій управління системами підготовки робітничих кадрів між галузевими наркоматами та Народним комісаріатом освіти; створення галузевих органів управління системами підготовки робітничих кадрів; відсутність на регіональному рівні органів управління системами підготовки робітничих кадрів (у різних галузях промисловості республіканського підпорядкування); застосування різних підходів до визначення суті та форм управління підготовкою робітничих кадрів на вищому рівні; наявність значної кількості галузевих інструктивних та нормативних документів, що регламентували діяльність закладів освіти з кожного питання їхньої діяльності;

у 1940-1959 рр. управління системою трудових резервів здійснювали Головне управління трудових резервів при Раднаркомі СРСР, Міністерство трудових резервів СРСР та підпорядковані їм республіканські й обласні управлінські структури. Характерними особливостями управління системою трудових резервів були: наявність стрункої управлінської “вертикалі”; максимальна централізація управління; зосередження в центральному органі управління основних управлінських функцій, без будь-якого делегування частини з них на нижчі рівні управління. Великого значення в управлінні системою трудових резервів надавалось методичній роботі, нормативному, програмно-методичному забезпеченню, організації комплектування закладів освіти молоддю, нормативне забезпечення їхньої діяльності, тотальному контролю за діяльністю закладів освіти, організації виконання діючих інструктивно-нормативних документів;

у 1959-1991 рр. управління системою професійно-технічної освіти здійснювали Державний Комітет Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти (1959-1988 рр.), Головне управління професійно-технічної освіти УРСР (1959-1966 рр.), Державний комітет Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти (1966-1988 рр.) та підпорядковані їм обласні й міські (у містах Києві і Севастополі) управління професійно-технічної освіти. В змісті управління системою професійно-технічної освіти до 1988 р. особлива увага приділялась: організації діяльності системи на виконання партійно-урядових рішень з проблем підготовки робітничих кадрів; ґрунтовному нормативному забезпеченню діяльності закладів освіти, в яких здійснювалась підготовка робітничих кадрів; систематичній і багатоаспектній роботі з керівними та інженерно-педагогічними кадрами; матеріально-технічному забезпеченню закладів професійно-технічної освіти.

У 1988 р. було здійснено інтеграцію систем професійно-технічної і народної освіти. Найголовнішим у цих процесах було об'єднання органів управління системами професійно-технічної і народної освіти, в результаті чого управління системою підготовки робітничих кадрів перейшло до Державного Комітету СРСР з народної освіти, Міністерства народної освіти УРСР. Внаслідок цих процесів, котрі так і не набули ознак інтегрування, в змісті управління системою професійно-технічної освіти з'явилися нові особливості, зокрема: послаблення центристських тенденцій; делегування ряду важливих управлінських функцій на нижчий рівень управління із збереженням за вищими органами нормативного забезпечення та контрольних функцій; спроби передачі управління значною кількістю професійно-технічних училищ іншим (галузевим) міністерствам та відомствам; запровадження часткових економічних методів управління; широке використання в управлінні системою професійно-технічної освіти принципів демократизму; намагання створити систему державно-громадського управління підготовкою робітничих кадрів.

Після проголошення незалежності (1991 р.) організаційна структура управління системою підготовки робітничих кадрів в Україні в основному залишилась без змін. На цьому етапі відбувається постійне скорочення кількості управлінців-професіоналів в органах управління на загальнодержавному та регіональному рівнях. Відбулись зміни в змісті управлінської діяльності, зокрема: погіршилося нормативно-правове, програмно-методичне і матеріально-технічне забезпечення системи професійно-технічної освіти; втрачено набутий досвід демократизації управління закладами професійно-технічної освіти та використання економічних методів управління; посилились центристські тенденції у визначенні змісту навчання. З метою поліпшення управління закладами професійно-технічної освіти на регіональному рівні починають створюватись спеціальні органи управління системою підготовки робітничих кадрів - Комітети з професійно-технічної освіти в структурі управлінь освіти обласних державних адміністрацій.

7.Провідні ідеї позитивного історичного досвіду управління системами підготовки робітничих кадрів можуть бути використані у реформуванні сучасної системи професійно-технічної освіти на двох рівнях: теоретико- методологічному і практичному.

На теоретико-методологічному рівні його використання можливе для розробки концепції реформування системи підготовки робітничих кадрів та управління нею, теоретико-методологічного та методичного обґрунтування підготовки управлінських кадрів для системи професійно-технічної освіти, здійснення подальших історико-педагогічних досліджень. Вивчення історії становлення та розвитку управління підготовкою робітничих кадрів в Україні в умовах здійснення суспільно-політичних і економічних реформ дає змогу теоретично обґрунтувати й розробити перспективні моделі розвитку систем формування кваліфікованих робітників.

На практичному рівні ідеї досвіду управління системами підготовки робітничих кадрів на різних етапах історичного розвитку можуть бути використані для розв'язання наступних завдань: створення сучасної нормативної бази діяльності закладів освіти з підготовки робітничих кадрів; розробки науково обґрунтованих методичних рекомендацій з окремих проблем управління системою підготовки робітничих кадрів в цілому і конкретного закладу професійно-технічної освіти зокрема; впровадження ступеневої професійно-технічної освіти; організації роботи Комітетів з професійної освіти; творчого використання економічних методів управління системою підготовки робітничих кадрів; впровадження багатоканального фінансування закладів системи професійно-технічної освіти; організації науково-методичного забезпечення системи підготовки робітничих кадрів; розвитку системи державно-громадського управління системою професійно-технічної освіти; підготовки керівників закладів професійно-технічної освіти; розробки державних стандартів змісту підготовки кваліфікованих робітників; удосконалення

роботи з ліцензування та атестації закладів підготовки робітничих кадрів; обґрунтування критеріїв ефективності діяльності систем підготовки робітничих кадрів; усунення суперечностей і методологічних збожень у сучасних нормативних документах, що регламентують діяльність системи підготовки робітничих кадрів; розробки програми навчального курсу з історії професійно-технічної освіти для вищих закладів освіти різних рівнів акредитації та інститутів післядипломної освіти; розвитку досліджень з проблем андрагогіки як галузі педагогічної науки, що охоплює теоретичні та практичні проблеми освіти дорослих.

Особливого значення набуває створення наукової фундаментальної бібліографії та історіографічних оглядів з проблем професійної освіти в Україні.

8. Потребує уточнення поняттєво-термінологічний апарат, що розкриває якісні характеристики системи підготовки робітничих кадрів. На нашу думку, для її позначення доцільно використовувати поняття “нижча професійна освіта” або “початкова професійна освіта”. У той же час недоцільним є підміна поняття “професійно-технічна освіта” поняттям “професійна освіта”, що мало місце в науково-методичній літературі та нормативних документах у 1990-1996 рр.

Проведене дослідження не вичерпує багатоаспектних проблем історії управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні. Подальшого вивчення потребують теоретико-методологічні засади моделювання систем підготовки робітничих кадрів в умовах ринкової економіки; проблеми принципів, методів, функцій, механізмів, змісту управління системами підготовки робітничих кадрів та їх нормативно-правового забезпечення на різних етапах історичного розвитку; зарубіжний досвід управління системами формування кваліфікованих робітників.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

I. Монографії, навчальні та науково-методичні посібники:

1. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні (1888-1988 рр.): Монографія. - К.: Вища школа, 1998. – 256 с.

2. Лікарчук І.Л. Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920-1929 рр.): Монографія. - К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. – 206 с.

II. Статті в журналах та науково-методичних збірниках:

1. Лікарчук І.Л. До питання про назву системи підготовки робітничих кадрів// Професійно-технічна освіта. – 1999. - №1. – С.52-55.

2. Лікарчук І.Л. На організаційних засадах менеджменту // Світло. – 1998. - №4. – С.9-12.

3. Лікарчук І.Л. Інформаційне забезпечення управління професійно-технічним училищем // Світло. - 1998. - №3. – С.5-7.

5. Ліцензування підготовки робітничих кадрів у закладах освіти // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1998. - №2. – С.16-20.

6. Лікарчук І.Л. Персонал у структурі управління профтехучилищем // Світло. - 1998. - №1. - С.14-18.

7. Лікарчук І.Л. Історичний досвід професійно-технічної освіти // Професійно-технічна освіта. - 1998. - №1. - С.49-55.

8. Лікарчук І.Л. Організація економічної діяльності профтехучилища // Рідна школа. – 1997. - №7-8. - С.78-80.

9. Лікарчук І.Л. Мотивація діяльності інженерно-педагогічних працівників у контексті управління сучасним профтехучилищем // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. - №2. - С.75-78.

10. Лікарчук І.Л. Про деякі аспекти господарського розрахунку у професійно-технічній освіті України 20-х років // Професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний бюлетень. - 1997. - №1-2 (5-6). - С.176-184.

11. Лікарчук І.Л. Система управління підготовкою кваліфікованих робітничих кадрів в Україні у 1920-1929 рр. // Педагогіка і психологія. – 1997. - №4. – С.223-233.

13. Лікарчук І.Л. Стиль управління як умова ефективної діяльності керівника // Світло. – 1997. - №3. - С.8-10.

14. Лікарчук І.Л. Запровадження державних стандартів як важлива умова реформування професійно-технічної освіти // Проблеми освіти. - К.: Віпол. - 1997. – Випуск 10. - С.41-47.

15. Лікарчук І.Л. Професійно-технічна освіта в умовах ринку // Нові технології навчання. - К.: Віпол. - 1997. - Випуск 23. - С.11-14.

16. Лікарчук І.Л. Інформаційне забезпечення управління освітнім закладом у професійно-технічному училищі // Нові технології навчання. - К.: Віпол. - 1997.- Випуск 28. - С.33-40.

17. Лікарчук І.Л. Менеджмент у профтехосвіті: Об'єктивна необхідність чи поступка моді? // Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі “школа-ПТУ-ВНЗ” : Науково-методичний збірник. – Вінниця. - 1996. - С.168-170.

18. Лікарчук І.Л. Деякі аспекти історичного досвіду підготовки учнів профтехучилищ до роботи в умовах ринкового господарства // Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах: Науково-методичний збірник. – Харків. - 1996. - С.184-187.

19. Лікарчук І.Л. Мотивація діяльності інженерно-педагогічних працівників як умова успішного функціонування профтехучилища // У творчому пошуку: Збірник науково-методичних матеріалів. - К. - 1996. - С.6-9.

20. Лікарчук І.Л. Чи потрібний менеджмент профтехосвіти? // Світло - 1996. - №2. - С.70-74.

21. Лікарчук І.Л. Підготовка робітничих кадрів в Україні в 1920-1929 роках: висновки та уроки // Шлях освіти. – 1996. - №2. - С.37-40.

22. Лікарчук І.Л. Ринкова економіка і профтехосвіта // Світло.-1996.-№1. - С.24-31.

III. Методичні рекомендації:

1. Лікарчук І.Л. Ліцензування закладів освіти, що здійснюють підготовку робітничих кадрів: Методичні рекомендації. - К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. - 33 с.

2. Лікарчук І.Л. Планування роботи професійно-технічного училища в сучасних умовах: Науково-методичні рекомендації. - К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1997. - 69 с.

3. Педагогічна скарбниця Київщини: Науково-методичний збірник / Наук. ред. І.Л. Лікарчук - К.: 1997. - Вип.1. - 135 с. (Авторська участь - наукове редагування, вступна стаття).

4. Педагогічна скарбниця Київщини: Науково-методичний збірник / Науковий редактор І.Л. Лікарчук. - К.: 1998. - Вип.2. - 146 с. (Авторська участь - наукове редагування, вступна стаття).

5. Освіта Київщини – 98: Стан, тенденції, перспективи: Інформаційно-аналітичний збірник / За заг. ред. І.Л. Лікарчука. – К.: Управління освіти Київської обласної державної адміністрації, 1999. – 144 с. (Авторська участь – наукове редагування, вступна стаття).

IV. Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Лікарчук І.Л. Філософські засади нижчої професійної освіти в Україні у 20-х роках // Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Філософія сучасної освіти та стан її реформування в Україні” (1-3 лютого 1966 р.). - К.: ІЗМН. - 1997. - С.297-301.

2. Лікарчук І.Л. Наступність у професійній освіті України у 1920-1929 роках // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - У 6-ти книгах. - Чернівці: Митець. - 1996. – Кн.2. - С.23-24.

Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888-1998 роки). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. - Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 1999.

У дисертації відтворено історію розвитку управління системами підготовки робітничих кадрів в Україні у 1888-1998 рр.; на основі детермінованого аналізу конкретно-історичних

обставин визначено науково обґрунтовані періоди в розвитку систем підготовки кваліфікованих робітників в Україні; здійснено класифікацію типів закладів освіти з підготовки робітничих кадрів; визначено їхні особливості як об'єктів управлінської діяльності; обґрунтовано систему підготовки робітничих кадрів як соціально-педагогічну систему з виробничими функціями; розкрито сутність, структуру, зміст, управління системами підготовки робітничих кадрів на різних історичних етапах; обґрунтовано необхідність і доцільність використання методологічних та організаційних засад менеджменту в управлінні системою підготовки кваліфікованих робітників в незалежній Україні; обґрунтовано прогностичні положення щодо розвитку управління системами підготовки робітничих кадрів, які можуть стати важливим джерелом для розробки нових науково-теоретичних напрямів фундаментальних досліджень.

Основні результати дослідження впроваджені в практику діяльності органів управління системою підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Ключові слова: професійна освіта, система підготовки робітничих кадрів, нижча професійна освіта, професійно-технічна освіта, початкова професійна освіта, управління, зміст управління, організація управління.

Ликарчук И.Л. Управление системами подготовки квалифицированных рабочих в Украине: педагогический аспект (1888 – 1998 годы). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины, Киев, 1999.

В диссертации на основании архивных материалов, научных и литературных источников, нормативных документов впервые воссоздано историю развития управления системами подготовки квалифицированных рабочих кадров в Украине в 1888-1998 гг.. Научно обоснованы периоды в развитии этих систем; рассмотрена сущность основных понятий, которые используются в исследовании. Определены основные тенденции в развитии систем начального, низшего профессионального и профессионально-технического образования в Украине. Обосновано сущность системы подготовки рабочих кадров как совокупность систем образовательных программ и государственных стандартов для подготовки квалифицированных рабочих; сеть учреждений образования, в которых реализуются эти образовательные программы; систему органов управления подготовкой квалифицированных рабочих кадров и подчиненные им учреждения и предприятия. Рассмотрено целесообразность применения дефиниций “начальное

профессиональное образование” или “низшее профессиональное образование” для обозначения системы подготовки рабочих кадров. На основании анализа ряда классификаций социальных, педагогических и производственных систем доказано, что система подготовки рабочих кадров является педагогической системой с производственными функциями. Исследовано влияние социально-экономических, идеологических и организационно-педагогических факторов на формирование организационной структуры и содержания управления системой профессионально-технического образования, выявлены основные тенденции в этих процессах. Охарактеризована структура управления системами подготовки квалифицированных рабочих и определены ее особенности на различных исторических этапах. Осуществлена классификация основных типов учебных заведений, определены их особенности как субъектов управленческого воздействия. Уделено внимание определению субъектов управленческого воздействия на общегосударственном и региональном уровнях в разные исторические периоды существования систем подготовки рабочих кадров. Дана характеристика сущности содержания управленческой деятельности каждого из этих субъектов управления, определены их взаимосвязи в процессе управленческой деятельности.

Исследованы основные тенденции формирования организационной структуры и содержания управления профессионально-техническим образованием в 1991-1998 гг. Обосновано вывод об их несоответствии задачам трансформации профессионально-технического образования в условиях информационно-технологической революции, формирования новых экономических отношений и рынка труда.

Исследование содержания процесса управления позволило определить позитивный и негативный опыт этой деятельности. Теоретически обоснованы возможности использования позитивных идей исторического опыта в процессе реформирования системы управления профессионально-технического образования современной Украины на теоретико-методологическом и практическом уровнях. Осуществлена научная интерпретация важнейших особенностей в развитии управления системами подготовки рабочих кадров, имеющих прогностическую направленность, которые могут стать важнейшим источником для разработки новых научно-теоретических направлений фундаментальных исследований.

Основные результаты исследования внедрены в практику деятельности органов управления системой подготовки рабочих кадров на общегосударственном и региональном уровнях.

Ключевые слова: профессиональное образование, система подготовки рабочих кадров, низшее профессиональное образование, профессионально-техническое образование, начальное профессиональное образование, управление, содержание управления, организация управления.

Ihor L. Likarchuk. Management of systems efficient labour personnel preparation in Ukraine: pedagogical aspect (years of 1988-1998). Manuscript.

Dissertation to apply for the degree of a Doctor of Pedagogical Science on the speciality 13.00.04 – theory and methods of professional education. - Institute of Pedagogics and Psychology of professional education of the APN of Ukraine, Kyiv, 1999.

In the dissertation the history of development of systems of labour personnel preparation in Ukraine in 1888-1998 has been described; scientifically-based periods in the development of systems of labour personnel preparation have been determined on the basis of the analysis of concrete historic circumstances; classification of all kinds of educational institutions, where preparation of efficient workers was performed has been done, specific features of these institutions as subjects of managing activities have been defined; system of labour personnel preparation has been grounded as social-pedagogical system with production functions; essence, structure, content of management of systems of labour personnel preparation at different historic stages have been determined; necessity and expediency of implementation of methodological and organizational foundations of management in managing systems of labour personnel preparation in independent Ukraine have been grounded; prognostic basis as to the development of management of systems of labour personnel preparation, which may become an important source for working out the new scientific-theoretical directions of fundamental research has been grounded.

The most important results of the research have been implemented in practice of activities of the bodies, which manage system of labour personnel preparation at national and regional levels.

Key words: professional education, system of preparation of labour personnel, lower professional education, professional technical education, elementary technical education, management, content of management, organization of management.